

Рад примљен: 23. 11. 2015.

Рад прихваћен: 23. 12. 2015.

Оригинални
научни раддр Слађана Јаћимовић¹

Универзитет у Београду, Учитељски факултет

doi:10.5937/inovacije1504064J

Путописи у настави српској језика и књижевности

Резиме: У раду се тумачи засиуљеност дела путописног жанра у основношколској настави и указује на разлоге маргинализованости овог жанровског модела. При томе се упућује на могућности тумачења путописа у контексту не само тумачења његових уметничких квалитета већ и смеру развијања свести о путовању и писању о путописном искуству као начину искорака из скучености свега онога што доживљавамо као познато и своје.

Кључне речи: путописни жанр, позиција стираница, имагологија, стереотипне шеме, Љубомир Ненадовић, Расико Пејровић.

У основношколској настави српског језика и књижевности књижевна дела путописног жанра изузетно су ретка. Разлоге због којих су путописи из читанки и школске лектире скрајнути вероватно треба тражити, колико у афинитету оних који састављају наставне планове и програме, толико и у природи самог путописног жанра. Јер путопис је међу оним малобројним жанровима који стоје на граници између документарног и фикционалног. Развијајући се, најчешће, на подлози путовања које се заиста догодило на одређеном независном простору и у одређеном временском одсечку, путопис неретко напушта задате координате стварности и измешта се у све оно што се при путовању отвара

– активирање прошлости маркиране у грађевинама и културним споменицима, успостављање односа између онога што је непознато и оног што нам је потврђено у искуству, у разнородне асоцијације подстакнуте динамизовањем чулне и емоционалне осетљивости. Позиција путописца као некога ко истовремено припада и ванкњижевном свету, али је и конститутиван елемент књижевне фикције, такође је много сложенија него што се на први поглед чини, те јој при тумачењу морамо прилазити са више обазривости. При томе, не треба занемарити ни чињеницу да је путописна проза некако одувек остајала у сенци других литерарних остварења, па и да су писци који су писали путописе били познатији по остварењима других жанрова – поезији, романима или приповеткама – него управо

¹ sladjana.jacimovic@uf.bg.ac.rs

по путописима (поменимо само Јована Дучића, Исидору Секулић, Растка Петровића или Милоша Црњанског). Ипак, све ово не побија чињеницу да путопис има дуг континуитет, а да се у српској књижевности његови зачеци могу наћи још у средњовековној књижевности, да би, после развоја у романтизму и симболизму, у међуратној књижевности нека од највреднијих и најлепших дела наше књижевности била написана управо у путописној форми.

У млађим разредима основне школе путописи се и не помињу, што је и разумљиво, ако се има у виду да се на овом почетном нивоу образовања стичу основни увиди о књижевном тексту, заснивају прве представе о различитим књижевним врстама, а основни књижевнотеоријски појмови упознају, пре свега, на текстовима књижевности за децу. Жанровску одредницу *путопис* деца би, по наставном програму, требало да усвоје тек у осмом разреду, када се први пут у својим читанкама и лектури конкретно и сусрећу са делима ове врсте. Као дела која треба ученику да представе овај занимљив жанр изабрана су два значајна и изузетна путописа – *Писма из Италије* (1869) Љубомира Ненадовића и *Африка* (1930) Растка Петровића. Нажалост, оба су програмом дата само у одломцима, а *Африка* је, при томе, у оквиру допунског избора, што наставнику додатно оставља слободу у обради, односно његовом изостављању при тумачењу. Некада су се *Писма из Италије* читала као редовна лектура, у целини, како књиге и треба читати, али су састављачи програма временом, изгледа, схватили да је за разумевање вредности првог српског класичног путописа и једног од најзначајнијих прозних књига нашег романтизма довољно прочитати десетак страна, и да би додатни напор био излишан. У контексту новог времена и нових технологија овакво сажимање свакако има своје оправдање, а чини се да је у обзир узета и приврженост савременог детета књизи и читању, те се на овај начин више времена оста-

вило неким, за данашњу децу, занимљивијим и испразнијим занимањима.

Путописи Љубомира Ненадовића и Растка Петровића стоје на различитим крајевима развојног лука српског путописа. Ненадовићеви путописи свакако су прекретница у развоју српског путописања – доследни по поштовању путописног обрасца и по уметничкој вредности оствареној кроз епистоларну форму (иначе честу у путопису), писани лепим стилем, они су први прави путописи у нас. Као жанр еластичних оквира, путопис је Ненадовићу допустио да у њему укрсти дескрипцију страног пејзажа и лично узбуђење, актуелно и историјско, анегдоте и филозофска разматрања, површне утиске и озбиљније мисаоне замахе. При томе, друштвенокултурни контекст у којем је настао усмерио је путописну тенденцију *Писама из Италије* према романтичарском величању националних идеала, те се клатно путописчеве пажње од италијанских пејзажа и културе померило ка Његошу, кога је путописац сусрео у Италији, и свему што је у његовом лику оличено:

Нећу ти више писати о лепоти Неапоља и његовог залива. Нећу ти досађивати са описивањем икона, кипова и других знаменитости. Ма колико да су оне лепе и важне, све је то од мермера, бронзе и боје. Ма колико да су лепо и живо изведене, све је то мртво, све је то хладно. Оно што у самом себи нема осећања, побуђује у гледаоцима само варљива осећања. Нашао сам овде на једну српску, важну и живу знаменитост. Овде је владика црногорски. О њему ћу ти од сада писати више него о целој Италији (Nenadović, 1981: 10).

Најлепши путопис Љубомира Ненадовића чита се као дело двоструке перспективе: из позиције страшног путника узбуђеног пред лепотом Напуља, призорима помпејских остатака и гротла Везува, али и из перспективе преданог национално усмереног писца који, ма где да путује, остаје дубоко веран отаџбинским вредностима.

Са друге стране, *Африка* Растка Петровића објављена је у оквиру авангардних превирања, а управо те међуратне деценије прошлога века представљају златно доба српског путописа, односно то је време када су готово сви значајни писци писали и путописе, и то као изузетно сложена, жанровски хибридна остварења, погодна за разнородне експерименте. То је истовремено и доба када се у прози овог типа јавља заокрет не само ка другачијем путописно-наративном поступку него се испољава и сасвим другачији тематски афинитет путописаца. Наиме, док је западноевропска култура предмет дивљења дотадашњих путописаца, писци авангарде, после искуства Великог рата, разочарани у европску цивилизацију и њене прокламоване вредности, окрећу се ка просторно и цивилизацијски удаљеним културама. Тако је Петровића је потреба за исконским видовима постојања и коренима модерног уметничког израза одвела у Африку, у то време тек тајанствени и егзотични континент, и као такав богомдан за инспирацију авангардном писцу у његовом бекству од уобичајеног и канонизованог. И док се у „Писму из Египта“ симболисте Дучића јасно чита европејски презир спрема другачије културе – „Нигде наше око на нечем да се задржи, ни ухо ишта ослухне. У Египту постоји само небо, али и оно је увек празно, и увек непомично, и свагда исте боје [...] Ово је земља где се ништа не догађа“ (Dučić, 1971: 217) – *Африка* је цела прожета путопишчевим узбуђењем пред открићима специфичности и различитости афричког поднебља: „Гледај, гледај пажљиво ово, јер ћеш, не зна се зашто, доцније у животу говорити: То је нешто због чега је вредело живети“ (Petrović, 1955: 18). А другачије је, читамо на страницама Петровићевог путописа, све – од Европљанину ненаклоњене климе до изузетне бујности вегетације, од егзотичне фауне до различитих црначких раса, племенског начина живота, обичаја и обреда, примитивне уметности. Путовање по Африци помера се из географске хоризонтале на

временску вертикалу, јер Африка није само други егзотични континент (то је оно што види туриста загладан у спољашње атракције) већ простор готово недирнуте митске дубине: елементи народног бића и древне традиције, за којима је требало авангардни уметник у Европи да трага, овде су трајали у свом изворном виду – „И, ако ни за шта друго, треба поћи у Африку да би се разумело много шта у еволуцији људског духа“ (Petrović, 1955: 214).

Али да не идемо дубље у анализу ових појединачних путописа који, сваки на свој начин, пружају широке могућности у тумачењу јер им се може прилазити са различитих аспеката. Оно што је основ готово сваког путописа јесте опис сусрета са новим и другачијим светом, са *грујим* с којим се путописац са својим искуственим пртљагом суочава и према којем самерава виђено и доживљено на путу. У смеру писања о *грујом* путопис је повлашћени жанр, јер су понајпре у њему наглашени имаголошки аспекти, односно литерарно се потенцирају слике других народа и њихових култура, које се исказују на нивоу реченица, идеолошких ставова, емоционалног односа путописца. Управо у настави, када се у више наврата као циљ васпитно-образовног процеса постави усвајање свести о „плурализму вредности“, прихватање различитих култура и неговање сопственог националног идентитета у оквиру ширег културолошког контекста, путопис се може сагледати као жанр који подстиче и развија управо наведене афинитете код ученика:

Ипак, не може бити сумње да међу свим уметностима свакако књижевност, у највећој мери, омогућује преко естетских вредности преношење како информативних тако и етичких вредности, па се зато у поређењу са осталим наставним предметима и, уопште, са свим осталим облицима васпитања свакако ниједан не може мерити са књижевношћу у погледу могућности да у нама активира вредности и, уопште, изгради свест о вредностима, да развије сензибилитет (Konstantinović, 1984: 38).

Јер путопис је увек сведочанство сусрета свог са туђим, израз суочавања са алтеритетом сопственог културног и националног бића и покушај разумевања онога што нам је просторно или како другачије туђе. Отуда би усмеравање пажње ка путопису у настави књижевности отворило, бар начело или развило у младом читаоцу свест о путовању и писању о путном искуству као начину искорака из скучености свега онога што доживљавамо као познато и своје. А без таквог нужног искорака не можемо сагледати и заиста разумети све оно што нам изгледа као страном и другачије.

Путопис као жанр, а посебно када је путни занос подржан промишљањем виђеног и успостављањем аналогија са познатим, драгоцен је у обликовању схватања и дубљег разумевања не само других простора и култура него и своје сопствене. Није залуд Доситеј Обрадовић други део своје аутобиографије *Живот и прикљученија* (1783) написао управо у путописној форми (одломак из првог дела овог најзначајнијег дела српског просветитељства у програму је у седмом разреду основне школе):

Зато намеравам различне случаје, које су ми се у време двадесет и пет година мојега странствовања догодили, написане оставити. Уздам се, описујући разне обичаје народа и људи с којима сам живио, да ћу моје читаатеља ползовати. Добре обичаје похваљујући, радићу и свакоме препоручити; а зле похуђавајући, у омразу довести (Obradović, 1964: 21).

У деценијама с краја 18. века, када је постојала снажна потреба за националним просвећењем, Доситеј користи путописну форму да би кроз сусрете са напреднијим западним културама указао сопственом народу на могуће путеве напретка и просвећења. Тако се путовањем и писањем о њему не шире само видици према страном него и према себи самом, својој култури и националном бићу, које се не може развијати у ускогрудости незнања и неприхватања онога што доживљавамо као далеко и туђе.

Отуда се и путовања, као и њихова литераризација у путописној форми, могу сагледавати и тумачити као битан вид образовања и културе.

Уз сву незанемарљиву информативну димензију путописних дела, читањем уметнички вредних путописа (јер само се они истински разликују од туристичких бедекера) шире се видици у сагледавању и разумевању другачијих поднебља и културолошких модела. Путописна интенција је да се, превасходно, забележи виђено и доживљено на путу, опише јединственост пејзажа, историјских и културних споменика, људи и њиховог начина живота, ухвати тренутак када се у новом простору свет и живот изнова доживе као чудо и откровење. Позиција путописца најчешће је позиција странца и тај поглед са стране омогућава да се при обликовању путописног модела света преиспитају одређене стереотипне шеме и устаљена предзнања с којим се приступа страном простору и нацији:

Сусрети међу културама ретко отпочињу од нулте тачке, од *tabula rasae*. Готово сваки сусрет је – углавном несвесно – одређен и ранијим контактима или историјским искуством са другом културом, сачуваним у колективном памћењу. Готово сваки културни контакт стога је и одређен и сопственим или пренесеним искуством које је оставило конкретан траг или добило израз у специфичним представама о другом. О готово свим људима које сусрећемо већ имамо неке категоријалне прелиминарне информације, било веома уопштене (о 'Азијатима', о 'Црнцима'), било нешто прецизније (о 'Французима', 'Турцима' или 'Русима'), информације које усмеравају наше мисли, осећања или поступке (Rot, 2000: 270).

Управо је путописни текст погодан да се у настави, и то управо у оним годинама када се интензивно обликује личност младог бића, укаже на предрасуде које обликују наше виђење *другој*. Тумачењем најбољих остварења овог жанра, уз вештог наставника који није лењ да побуди ученичку радозналост, развија се не само осећај

за посматрање и промишљање онога што нам се при путовању указује него и упитаност над сопственим ограничењима да страна посматрамо без личне омеђености усађених стереотипних представа.

Није случајно што у *Африци* Растка Петровића путописац као сопствено путно полазиште присваја мисао једног од својих сапутника да је „навика најгори непријатељ сазнања“ (Petrović, 1955), а у сагледавању егзотичног континента све време се настоји да се европоцентрично гледиште одбаци у разумевању онога што се чулима и мислима путника намеће. Са друге стране, и путописно оријентисана дела страних аутора (којих, додуше, није много) који су у једном периоду посетили наше просторе могу бити драгоцени као увид у оно како нас други виде:

У нашој свакодневној егзистенцији заслепљују нас разне врсте животног аутоматизма: сматрамо природним оно што је само конвенционално, а навика одузима перцепцији мноштво могућих поступака. Странаца није хендикепиран на тај начин: не делећи са нама наше навике, он их уочава, али им се не потчињава; за њега ми нисмо природни, јер он непрестано прибегава упоређивању са властитом земљом, што му пружа повластицу да више може откривати наше мане, то јест оно што се не види (Todorov, 1994: 332).

Бавећи се развојем приступа цивилизацијској и културолошкој различитости, Цветан Тодоров нам у наведеном одломку казује и о драгоценисти сагледавања позиције странца као ос-

новне путописне позиције, те посредно, између осталог, упућује и на значај путописне литературе као сведочанства укрштаја свог и туђег, присног и непознатог, усвојеног и страног.

Можда, на крају, није сувишно поменути колико путопис може бити драгоцен савезник у савладавању садржаја из других наставних предмета. Ако је већ опште место функционалне наставе повезивање садржаја разнородних научних и уметничких области, тумачење и коришћење дела путописног жанра може бити примењиво у настави, рецимо, историје, географије, народне традиције или ликовне културе. Наравно, анализа његових књижевноуметничких елемената основа је у приступу и разумевању овога жанра. Али колико је наставник спреман да оно што му путопис нуди искористи у обради наставних садржаја, свакако зависи од његове вештине и дара, опште културе и спремности да уђе у оно што му није строго прописано наставним планом и програмом. А аутори програма, који постепено овај жанр све више маргинализују, можда би могли да се запитају да ли се свођењем дела на одабране одломке чини услуга ученику. И да ли ученик може да прихвати и разуме и оно што му није понуђено? Можда и кроз путопис треба пружити могућност и наставнику и ученику да се, у времену које не нуди често шансу за путовања, бар кроз читање изместе у неке друге просторе и културе, па и друго време, преиспитујући тако менталне стереотипе о *другом*, али и о сопственој култури.

Извори

- Dučić, J. (1971). *Pesme / O pesnicima*. Beograd – Novi Sad: SKZ, Matica srpska.
- Nenadović, Lj. (1981). *Pisma iz Italije*. Beograd: Nolit, Prosveta, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Obradović, D. (1964). *Život i priključenija*. Beograd: Branko Đonović.
- Petrović, R. (1955). *Afrika*. Beograd: Prosveta.

Литература

- Jaćimović, S. (2005). *Putopisi srpske avangarde*. Beograd: SKZ.
- Konstantinović, Z. (1984). O vrednostima i senzibilitetu. U: Jovanović, A. (prir.). *Kako predavati književnost – teorijske osnove nastave*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, K. (2000). *Slike u glavama: ogledi o narodnoj kulturi u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Čigoja.
- Todorov, C. (1994). *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*. Beograd: Čigoja.

Summary

In the paper, we are interpreting the presence of a part of travelers' genre in primary school teaching and we are pointing at the reasons for marginalizing this genre model. At the same time we are showing the possibilities of interpreting travelers' tales in the context of not only interpreting its art qualities but also in the direction of developing consciousness about travelling and writing and full experience as a way of step forward from the frames of everything we perceive as known and our own.

Key words: *travelers' tales genre, position of a stranger, imagology, stereotypical schemes, Ljubomir Nenadović, Rastko Petrović.*